

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

УДК 821.112.2-3.09

Софія Варецька

МУЛЬТИКУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК РОМАНУ „БЛЯШАНИЙ БАРАБАН” Г. ГРАСА

На прикладі роману “Бляшаний барабан” (1959) Гюнтера Граса охарактеризовано мультикультурний аспект творчості письменника. Зокрема, показано, як впливає мультикультурне середовище, з якого походить автор, на його письмо (батько Г. Граса – протестант німецького походження, мати – католичка, кашубка за національністю, митець народився на пограниччі Німеччини й Польщі, у вільному торговому місті Данциг (Гданськ). Відзначено, що поєднання трьох культур (кашубської, польської та німецької), двох релігій (протестантизму і католицизму), різних традицій і звичаїв у межах однієї родини не могло не позначитися на світосприйнятті автора. Відтак мультикультурність як тема займає значне місце в романі “Бляшаний барабан”.

Ключові слова: мультикультурне середовище, гібридність, культурний синтез, Г. Грас, світосприйняття.

Поняття „імміграція”, „культурний синтез”, „гібридність”, „мультикультуралізм” не потребують у ХХІ ст. додаткових пояснень. Більше того, питання мультикультурної комунікації та проблеми рецепції носіїв різних культурних стереотипів у сучасному суспільстві посилено набувають актуальності й викликають особливий інтерес, а тому їх слід враховувати при дослідженні окремих аспектів творчості письменників, залучаючи, якщо можливо, мультикультурний контекст їхнього походження. Із цього погляду, специфічним є підхід до вивчення творів німецьких авторів другої половини ХХ ст., присвячених „непереборному минулому”, пов’язаному з пануванням у країні фашизму, мілітаризму та расизму.

У цьому зв’язку творчість класика сучасної німецької літератури Гюнтера Граса є яскравим прикладом поєднання фундаментальних архетипів трьох культур – кашубської, польської, німецької. Митець народився в місті Данциг (Гданськ), на кордоні Німеччини й Польщі. Місто знаходиться не лише на межі двох країн, це – порт на Балтійському морі, який унаслідок своєї функціональності втілює синтез культур різних етнічних меншин і тому може розглядатися як мультинаціональний топос. Г. Грас проживав тут до 16 років, наприкінці війни його родичі стали біженцями, а сам він після американського полону залишився у Західній Німеччині. Однак мультикультурна атмосфера рідного міста, безумовно, позначилася на світосприйнятті письменника. Данцигу присвячена низка творів Г. Граса. Жодне інше місто, на його думку, не відображає переплетення німецької й польської

культур такою мірою, як Данциг: до 1914 року воно належало Німеччині, у міжвоєнний період – до Ліги націй, із приходом Гітлера до влади фашистська ідеологія стала панівною у Данцигу, а у 1945 році практично повністю знищене місто стало польським. Г. Грас присягає на вірність своїй батьківщині майже у кожному творі. В одному з інтерв'ю на запитання журналіста, чи відчуває він гордість за своє кашубсько-німецьке, мультикультурне походження письменник відповів: „Я не можу сказати, що я гордий, я усвідомлюю, що такі подвійні кровні зв'язки зробили мене багатшим. Отже, до мого розпорядження багато джерел... Я, можливо, й горджуся, що мені за допомогою літературних засобів ... багато чого вдалося повернути. Як скажімо, літературно відтворити зруйноване війною місто чи втрачену для сотень тисяч людей батьківщину – місто Данциг. Власне, із цього приводу, що мені вдалося це зробити, я й відчуваю гордість” [3]. Таким чином, міжкультурна комунікація передбачає, що взаємодія різних світоглядів разом із логікою мислення, національною ментальністю, ціннісними значеннями не блокуються, а навпаки, стимулюються за допомогою взаєморозуміння, толерантності, позитивних стосунків.

Суттєвим є не лише те, що рідне місто послугувало константним топосом для більшості творів Г. Граса (наприклад, „Данцизька трилогія”), воно стало постійним джерелом, з якого автор черпає художні образи. У своїй промові з нагоди вручення Нобелівської премії (1999 р.) Г. Грас, перелічуючи причини, які спонукали його стати письменником, зазначає, що він став ним задля того, щоб віддати належне власній батьківщині: „Я – із сім'ї біженців. Тому, крім усього, що жене письменника від книжки до книжки, – звичайнісіньке шанолубство, страх перед нудьгою, механізм егоцентризму, – провокативну роль відіграла певність того, що безповоротно втрачено батьківщину. Розповідаючи, потрібно було зруйноване, втрачене місто Данциг не те, щоб відвоювати назад, а просто підтримати. Писати мене спонукала ця одержимість” [1, с. 769]. Тому одним із ключових завдань, які ставить перед собою письменник, є відтворення втраченого: „Я, чоловік досить-таки впертий, хотів показати самому собі й своїм читачам, що втрачене не повинно безслідно поринути в забуття, швидше навпаки: за допомогою художніх засобів воно знову має віднайти свій образ – в усій своїй величі й нікчемності, зі своїми церквами й кладовищами, гуркотом верфей, запахом та глухим рокотом Балтійського моря, із давно змовклою мовою, цим теплим, мов корівник, буркотінням, із гріхами, що чекають на сповідь, і давніми, але не забутими злочинами, яких не відпустить жодна сповідь... Для мене мій втрачений Данциг став джерелом і смітником, початком координат і центром усесвіту. Таке зухвальство, така химерність – неодмінна риса літератури” [1, с. 769-770]. Саме для повернення втраченої батьківщини місцем дії для багатьох своїх творів письменник обирає рідне місто з його мультикультурним середовищем, оскільки власне в такому середовищі можлива рівноправна культурна взаємодія представників різних національних меншин з урахуванням їхньої самобутності й своєрідності.

Для відомого індійського автора Салмана Рушді, якого Г. Грас свого часу підтримав, коли той зазнав політичних утисків, творчість німецького письменника стала зразком для наслідування. Він пише про Г. Граса як про „особистість із центральним значенням у літературі міграції, а можливо, мігрант і є центральною чи принаймні доволі значною фігурою у двадцятому столітті. Однак, втративши як і багато інших мігрантів рідне місто, він зумів віднайти його у своєму багажі й відродити у старій бляшанці. Прага Кундери, Дублін Джойса, Данциг Граса: вигнанці, утікачі, мігранти носять у своїх поклажах багато міст у цьому столітті мандрів” [цит. за: 5, с. 123]. Отже, С. Рушді пропонує розглядати феномен мігранта як константу ХХ ст., як характерну властивість мультикультурності у літературі. Міграція для нього постає певною метафорою як метакатегорія нашого часу. Г. Граса ж індійський письменник характеризує як людину, яка здатна мігрувати крізь історію, піддаючи сумнівам будь-яку ідеологічну систему чи абсолютні знання.

У романі „Бляшаний барабан” (1959) німецький письменник змальовує Данциг із початку ХХ ст. до повоєнного періоду – 1954 року. Люди, які оточують головного героя Оскара Мацерата – родичі, сусіди, звичайні мешканці міста – різної національності, серед них є і поляки, і німці, і кашуби, і євреї та ін. І в родині Оскара спостерігається переплетення культур – бабця Анна й мати Агнес – кашубки (етнічна група поляків), батько Альфред – німець, дядько Ян – поляк. Німецький дослідник М. Гофман пропонує тлумачити цей твір Г. Граса як „літературу міграції” („Migrationsliteratur”): „Нове тлумачення роману відносить його до літератури міграції, оскільки той мікрокосмос Данцига, який змальований в основі роману, постає як гібридизований топос, де зустрічаються німці, поляки, а також кашуби, які змішуються доти, поки націонал-соціалістична диктатура не перетворює Данциг на німецьке місто й в такий спосіб примушено впливає на гомогенізацію культурної множинності” [5, с. 121-122]. Отже, місто постає в „Бляшаному барабані” не лише літературним топосом, але й має певне ідейне навантаження, а саме, виражає своєрідний протест автора проти панування однієї нації над іншими. „Данциг є для Оскара моделлю заперечення національної ідентичності, тобто герой як певну норму сприймає те, що міщани відчують гегемонію польської культури й водночас це зводиться до самоідентифікації із сильнішими (Німеччиною). Неодноразово дискутована й ненадійна оповідна інстанція – Оскар сприймається як симптом культурної гібридності, яка спрямована не на непохитну правду, а на таку, що заперечує чітку ідентичність” [4, с. 122-123]. Головний герой, як і сам автор, уособлює культурний синтез, що суперечило ідеям націонал-соціалізму. Ця проблема вперше постала для Г. Граса в повоєнний період, коли він, перебуваючи в американському полоні, не зміг вказати свого справжнього місця походження.

Особливу роль у романі відіграють кашуби з їхніми традиціями. Основним носієм кашубської культури виступає бабуся Оскара Анна Коляйчек. У розпал Другої світової війни, коли значна частина

населення Данцига стала біженцями, бабуся Анна зауважує: „Така вже в кашубів щербата доля, Оскарчику. Їм завше дістається по макітрі. Але ви тепера переберетесь туди, де буде ліпше, тільки ця стара баба зостанеться тут. Бо кашубам переїздити нікуди не можна, вони мають залишитися на своїй землі й підставляти свої довбешки, щоб інші по них молотили, бо наш брат – і поляк не справдешній, і німець не справдешній, а коли вже ти кашуб, то цього замало й німцям, і полякам. Їм подавай щось одне – або те, або те” [2, с. 540-541]. Автор виділяє цю етнічну меншину з-поміж інших національностей. Кашубів він представляє як своєрідну утопію. Ставлення німецької влади до кашубів особливе, оскільки вони нібито неупереджені до приходу будь-якої панівної влади. Це – замкнута в собі меншина, яка до певної міри зразкова: кашуби живуть поруч з іншими національностями, не втрачаючи власної ідентичності, вони не асимілюються, а навпаки – підтримують власні традиції та мову в межах своїх родин. Прикладом такого мирлюбного співіснування письменник контраргументує щодо гегемонії німецької нації.

Національні питання загострюються, як показує письменник у романі, у 1938-39 роках із посиленням влади фашистів. Перед матір'ю Оскара постає проблема вибору чоловіка: німця Альфреда, поляка Яна чи єврея Маркуса. „Не робіть цього більше з Бронським, адже він служить на пошті, а вона польська, і це, кажу я вам, добром не скінчиться, бо він з поляками. Не ставте на поляків, ставте, коли вже хочете ставити, на німців, бо вони піднімуться – не сьогодні, то завтра... Чи, якщо ваша ласка, то, кажу ж, ставте на Маркуса й ідіть за Маркуса... Але ... не ставте більше на отого навіженого Бронського, який стирчить на Польській пошті, хоч Польщі скоро гаплик, бо скоро прийдуть вони, німці!” [2, с. 155]. Агнес робить за тих обставин „правильний вибір”: вона залишається з німцем Альфредом, а Яна та Маркуса розстрілюють німці, одного за те, що обороняв Польську пошту, а другого за те, що був євреєм.

Наполегливе звернення письменника до синтезу різних культур не лише в межах одного міста, але й сім'ї постає своєрідною літературною програмою Г. Граса, яка полягає у протесті проти гомогенізації німецької нації, особливо в роки війни й повоєнний період. „Виступ німецької повоєнної літератури проти націонал-соціалістичних ідей означав протест проти расизму й націоналізму, а також і те, що повинна була розвинути нову літературну програму синтезу культур, яка б пропагувала гібридизацію як вільне поєднання культур і не постулювала б жодної панівної ідентичності всередині однієї культури, яка б розпалювала напругу й конфлікти. Роздуми над питанням, чи варто писати після Аушвіцу, узгоджувалися з концептами мультикультурного літературознавства, яке тлумачило культурну диференціацію в літературі модернізму й постмодернізму”, – зауважує М. Гофман [5, с. 122]. Отже, Г. Грас розробляє світоглядну концепцію, яка полягає у множинному прочитанні „вічних питань”. Тому письменник у романі

„Бляшаний барабан” виокремлює „маленьку людину” як творця історичної реальності.

Варто зазначити, що, описуючи в романі певні особливості різних національних меншин, автор чітко підмічає найголовніші й найвагоміші з них. Як, скажімо, в епізоді, коли Оскар розповідає про Герберта Тручинського, поляка, одного зі своїх сусідів. Спи́на Герберта була всіяна рубцями й шрамами від різних подій у житті персонажа, улюбленим заняттям Оскара було розпитувати, звідки взяли́ся ці рубці. Історія одного шраму зводилася до суперечки, яка виникла поміж українцем й поляком. Зокрема, Герберт розповідає: „То був українець. Щось там не поділив з одним типом з Гдінгена. Спершу обидва сиділи за одним столом як рідні брати. А тоді той, що з Гдінгена, й каже до другого: ти – росіянин. Цього українець і не стерпів – його чим завгодно обізви, аби лиш не росіянином... Довелося мені розбороняти їх – лагідно так, як я це вмю робити... І раптом українець мені й каже: „Пшек ти”, – каже, а один поляк, який цілісінький день вибирає драгою мул, кинув мені ще щось – так начебто „наці”. Ну, Оскарчику, ти ж бо Герберта Тручинського знаєш: той, що з драги – такий миршавенький типчик, схожий на шмаровоза, враз відкинув копита... І тільки-но я хотів був розтлумачити українцеві, яка різниця між пшеком і справжнім данцизьким пацаном, як той узяв та штрикнув мене ззаду. Відтоді й оцей рубець” [2, с. 246]. Подібних епізодів у творі можна знайти значну кількість й усі вони свідчать про високу освіченість письменника й про вміння відзначити найважливіше, що стає причиною суперечок поміж різними національними культурами.

У сім’ї Г. Граса поєднано не лише три культури, але й дві релігії: батько Г. Граса – протестант, мати – католичка. Своє ставлення до питань віросповідання письменник вуста́ми Оскара висловлює як певне роздвоєння. Так, герой порівнює два великих релігійних свята, які відіграють важливу роль і в католицизмі, і в протестантизмі – Великодню Страсну п’ятницю і свято Тіла Христового. Якщо батько наполягав зачинити крамницю колоніальних товарів у Страсну п’ятницю, то мати Агнес відстоювала таке ж право на свято Тіла Христового. Автор досить іронічно змальовує ставлення городян, які сповідували різні віри, до цих свят: „Того дня Лабесвег теж був якийсь роздвоєний, протестанти йшли до церкви, а католики тим часом мили вікна та вибивали в задніх дворах усе, що бодай трохи нагадувало килима, – і вибивали так запекло, з таким гупанням, що складалося враження, немовби в усіх дворах біля будинків з помешканнями на винайм біблійні слуги одночасно прибивають цвяхами стократ розмноженого Спасителя до стократ розмноженого хреста” [2, с. 205]. Таке неприйняття „іншого” серед міщан Данцига характерне не лише для віросповідання, але й розцінюється як основоположний критерій існування сірої маси. Письменник засуджує таких людей за швидку здатність асимілюватися, пристосуватися до обставин лише заради того, щоб вижити, не зважаючи на будь-які моральні цінності. Якості, притаманні дорослим, для Оскара неприйнятні, а тому він ще від

народження обирає для себе спочатку дитячу подобу, а потім відразливий образ горбатого карлика, прагнучи утримати дистанцію, виразити супротив і заперечення, опозицію до законів та норм.

У розділі „Віра, надія, любов” йдеться про винищення євреїв у Данцигу, цю частину письменник іронічно подає у вигляді страшної казки. Оскар разом зі своїм батьком Альфредом вирішили подивитися, що коїться у місті: „Був собі бакалійник, який одного дня в листопаді зачинив крамницю, бо в місті щось коїлося, взяв свого сина Оскара за руку й поїхав ... до Лангасівської брами, бо там, як і в Сопоті та Лангфурі, горіла синагога. Власне, вона вже майже згоріла... Перед руїною люди в уніформі й у цивільному зносили на купу книжки, священні речі й диковинні тканини. Потім ту купу підпалили, і бакалійник, скориставшись нагодою, відігрів біля того громадського вогню свої пальці, й свої почуття” [2, с. 272-273]. Байдужість городян до того, що відбувалося довкола, чи бажання допомогти владі замальовується в романі як нормальне явище. Ніхто не ставить запитань, у чому винні євреї й, відповідно, не очікує відповідей. Саме проти байдужості й зневаги до інших виступає Г. Грас, проти того, щоб зло сприймалося як норма, а потворність стала буденною. Однак слід зауважити, що розуміння жахливості злочинів фашистів у війні прийшло до письменника також не одразу. У статті „Відповідальність мого покоління” автор зазначає: „Коли мене 18-літнім відпустили з американського полону, лише тоді я став дорослим... Лише тоді й роком пізніше до мене прийшло жахливе розуміння, які неприйнятні злочини скоїла моя генерація в ім'я світлого майбутнього. 19-літнім я почав підозрювати, яку біду накоїв наш народ свідомо і несвідомо, яку ношу й відповідальність моє й наступне покоління буде спокутувати. І я почав працювати, вчитися й намагався перебороти свою недовіру до дрібноміщанського світу” [4, с. 141]. Власне, подолання вини німців перед іншими народами стало одним з основних завдань творчої діяльності письменника.

Роман „Бляшаний барабан” постулює новий літературний підхід, відтак – нове тлумачення письменником націоналізму й расизму через мультикультурне розуміння національної ідентичності. Саме в мультикультурному синтезі автор вбачає відродження розумних ідей та здорової нації. Адже процес асиміляції невіддільний від розвитку в цілому. А тому Оскар чинить у творі як оповідна інстанція, яка заперечує сталу ідентичність, він ототожнює себе відразу з двома батьками – Альфредом і Яном, так і не вирішивши до кінця роману, хто є його кровним батьком, і не визначивши для себе якоїсь однієї національності – німець він чи поляк. Герой сприяє загибелі й одного, й іншого, що можна тлумачити як те, що жодна національність не може бути засобом для винищення людей. Автор прагне зруйнувати людські стереотипи, що полягають у розумінні будь-якої пануючої ідеології чи політичного правління як останньої істини, він намагається піддати сумнівам всяку систему й, відповідно, змусити читача задуматися.

Проблема мультикультурності актуальна для Г. Граса й до сьогодні, автор не лише розробляє її літературно, але й займається нею політично. Наприклад, у 1997 р. митець з активною громадською позицією підтримав народ курдів й засудив політику расизму у Туреччині. Він, як ніхто інший, розуміє й підтримує ідею співіснування різних етнічних національностей в межах однієї країни, а тому у 1997 р. заснував фонд Отто Панкока, названий на честь одного зі своїх перших вчителів малювання, який під час Другої світової війни підтримував циган. У 2000 р. письменник проголосив промову „Без голосу”, в якій виступив за збереження прав і пільг для циган. У тому ж році письменник підтримав чеченців й публічно засудив насильницьку політику Росії у Чечні. Подібних прикладів із громадської діяльності літератора можна навести дуже багато, при цьому варто пам'ятати, що одним із завдань, які ставить перед собою Г. Грас, є не уславлення якогось одного народу чи національності, а рівноправне їхнє співіснування. Отже, міжкультурне світосприйняття письменника передбачає переосмислення й трактування власної німецької культури з позиції взаємодії різних національних культур. Така позиція автора дає можливість глобально й масштабно сприймати людське суспільство. А тому оцінка власної культурної значущості відбувається паралельно із оцінкою значущості інших етносів й передбачає прийняття культурної своєрідності й многоликості людства.

1. Виступ Гюнтера Граса з нагоди вручення Нобелівської премії „Далі буде...” // Грас Г. Бляшаний барабан. – К.: Юніверс, 2005. – С. 757-773.
2. Грас Г. Бляшаний барабан. – К.: Юніверс, 2005. – 784 с.
3. “Für Aufbrüche an andere Orte jederzeit vorbereitet” Günter Grass im Gespräch mit Dr. Erhard Kluge anlässlich seines 70. Geburtstages in seinem Lübecker Haus // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geocities.com/hoefig_de/LKDeutsch/Jahrg11/grass_interview.htm.
4. Grass G. Die Verantwortung meiner Generation // Deutsche Fragen. Texte zur jüngsten Vergangenheit. – Berlin, München: Langenscheidt, 1981. – S. 140-141.
5. Hofmann M. Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung. – Paderborn: Wilhelm Fink Verlag, 2006. – S. 121-130.

Summary

A multicultural aspect of Gunter Grass's art legacy is characterized on the basis of his novel „The Tin Drum” (1959). Especially, the influence of multicultural environment of his father's origin (G. Grass's father is a Protestant of German ancestry, mother is a Catholic of Kashubian ethnicity, and the artist was born in the boundary region of Germany and Poland, in the Free City of Danzig, Gdansk) is revealed. A combination of three cultures (Kashubian, Polish and German) and two religions (Protestantism and Catholicism) as well as various traditions and customs in G. Grass's family round had significant ascendancy on his world perception. Consequently, the multiculturalism, as a subject, takes big place in the novel „The Tin Drum”.

Key words: multicultural environment, hybridity, cultural synthesis, G. Grass, world perception.